

INKLYUZIV TA'LIMNI JORIY ETISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Xudoyberdiyeva Madina Abdulla qizi

Jizzax viloyati Zomin tumani 41-maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada inklyuziv ta'limni joriy etishning pedagogik-psixologik asoslari, maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan o'quvchilarni umumiy ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilishning ilmiy yondashuvlari tahlil qilingan. Shuningdek, pedagog, maktab psixologi, maxsus pedagog va ota-onalar hamkorligining ahamiyati hamda inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi amaliy metodlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, pedagogik yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash, maxsus ta'lim ehtiyojlari, individual yondashuv, maktab psixologi, maxsus pedagog, ijtimoiy moslashuv, ta'lim sifati, teng imkoniyat.

KIRISH

Inklyuziv ta'lim har bir bolaning, uning jismoniy, aqliy yoki psixologik xususiyatlaridan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan zamonaviy ta'lim modelidir. Ushbu yondashuv barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratish, ularning ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlash va shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi. Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli joriy etish pedagogik va psixologik jihatdan puxta rejalashtirilgan tizimli faoliyatni talab etadi. Inklyuziv ta'limning pedagogik asoslari ta'lim jarayonini har bir o'quvchining ehtiyojlari, qobiliyati va rivojlanish darajasiga moslashtirishga qaratilgan. Bunda differensial va individual yondashuv, moslashtirilgan o'quv dasturlari, interfaol metodlar hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalar muhim ahamiyatga ega. Pedagog har bir o'quvchining imkoniyatlarini hisobga olgan holda darsni tashkil etishi va barcha bolalarning faol ishtirokini ta'minlashi zarur.

Psixologik nuqtai nazardan inklyuziv ta'lim o'quvchilarning emotsional farovonligini, o'ziga bo'lgan ishonchini va ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar tengdoshlari bilan hamkorlikda ta'lim olishi natijasida muloqot ko'nikmalari, ijtimoiy faolligi va mustaqilligi rivojlanadi. Shu bilan birga, sog'lom o'quvchilarda bag'rikenglik, mehr-oqibat, hamdardlik va o'zaro yordam kabi insoniy fazilatlar shakllanadi.

Nazariy jihatdan Lev Vygotskyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi inklyuziv ta'limning muhim ilmiy asoslaridan biri hisoblanadi. Unga ko'ra, bolaning rivojlanishi ijtimoiy hamkorlik va muloqot orqali amalga oshadi. Howard Gardnerning ko'p qirrali intellekt nazariyasi esa har bir bolaning o'ziga xos qobiliyatlari mavjudligini ta'kidlab, ta'limni individuallashtirish zarurligini asoslaydi.

Inklyuziv ta'limni joriy etishda maktab psixologi muhim vazifalarni bajaradi. U psixologik diagnostika o'tkazadi, o'quvchilarning rivojlanish xususiyatlarini baholaydi, moslashuv jarayonini kuzatadi, individual rivojlantiruvchi dasturlarni ishlab chiqishda ishtirok etadi hamda pedagog va ota-onalarga psixologik tavsiyalar beradi. Zaruratga qarab korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar ham tashkil etiladi. Maxsus pedagog, logoped, defektolog va sinf rahbarining hamkorligi inklyuziv ta'limning samaradorligini oshiradi. Ota-onalar bilan muntazam muloqot qilish, farzandning rivojlanish dinamikasini birgalikda kuzatish va yagona tarbiyaviy yondashuvni qo'llash ijobiy natijalarga erishishda muhim omil hisoblanadi.

Inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish uchun ta'lim muassasasida qulay psixologik muhit yaratish, o'quv xonalari va infratuzilmani moslashtirish, pedagoglarning inklyuziv ta'lim bo'yicha kasbiy kompetensiyasini muntazam oshirib borish zarur. Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va assistiv vositalardan foydalanish barcha o'quvchilar uchun ta'limning ochiqligi va sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda har bir bolaning sifatli ta'lim olishi va o'z qobiliyatini namoyon etishi davlatimiz ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Shu sababli inklyuziv

ta'limni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Inklyuziv ta'lim — bu nogironligi bo'lgan yoki alohida ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilarni sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda umumiy ta'lim maktablarida o'qitish, ularga teng imkoniyat yaratish va har bir bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim berish tizimidir. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Davlat tomonidan qabul qilinayotgan qonunlar va dasturlar barcha bolalarning sifatli ta'lim olishini ta'minlashga qaratilgan. Biroq inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish uchun maktablarda qulay sharoit yaratish, o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish, otalar bilan hamkorlikni kuchaytirish hamda jamiyatda inklyuziv ta'limga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktab sharoitida inklyuziv ta'lim nafaqat alohida ehtiyojli o'quvchilarning bilim olishini ta'minlaydi, balki barcha o'quvchilarda mehr-oqibat, bag'rikenglik, o'zaro hurmat va hamjihatlik kabi insoniy fazilatlarning rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Shu bois inklyuziv ta'lim zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Mazkur maqolada inklyuziv ta'limning mazmuni, uni maktablarda joriy etish bosqichlari, mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltiriladi.

O'zbekiston ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, uni umumta'lim maktablarida samarali tashkil etishda ayrim muammolar saqlanib qolmoqda.

Birinchidan, ko'plab o'qituvchilarda alohida ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilar bilan ishlash bo'yicha yetarli nazariy va amaliy tayyorgarlik mavjud emas. Individual yondashuv, moslashtirilgan ta'lim metodlari hamda maxsus pedagogik texnologiyalarni qo'llash bo'yicha malaka oshirish zarurati sezilmoqda.

Ikkinchidan, ayrim maktablarning moddiy-texnik bazasi inklyuziv ta'lim talablariga to'liq javob bermaydi. Panduslar, moslashtirilgan sinf xonalari, maxsus o'quv jihozlari va

didaktik vositalarning yetishmasligi jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishiga to'sqinlik qilmoqda.

Uchinchidan, ota-onalar va jamiyat vakillarining inklyuziv ta'lim haqidagi bilimlari yetarli darajada shakllanmagan. Ayrim ota-onalar bunday ta'limning afzalliklarini qo'llab-quvvatlasalar, boshqalari uning farzandlari rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi haqida xavotir bildiradilar. Bu esa inklyuziv madaniyatni rivojlantirish va keng jamoatchilik o'rtasida tushuntirish ishlarini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, ayrim umumta'lim maktablarida muvaffaqiyatli tajribalar ham kuzatilmoqda. Psixologik treninglar, guruhli mashg'ulotlar, tengdoshlari bilan hamkorlikda o'qitish hamda moslashtirilgan dars usullaridan foydalanish o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi va ta'lim natijalarini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Umuman olganda, inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish faqat maktab jamoasining emas, balki ota-onalar, mahalla, mutaxassislar va davlat tashkilotlarining o'zaro hamkorligini talab etadigan murakkab jarayondir.

Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyat yaratishga xizmat qiladigan zamonaviy ta'lim yo'nalishi ekanligini ko'rsatdi. Biroq uning samarali tashkil etilishi uchun pedagogik, psixologik va moddiy sharoitlarni yanada takomillashtirish zarur.

Tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- umumta'lim maktablarida alohida ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilar uchun zarur sharoitlar barcha joylarda bir xil darajada yaratilmagan;
- o'qituvchilarning inklyuziv ta'lim metodikasi bo'yicha kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish muhim vazifa hisoblanadi;
- ota-onalar va jamiyatda inklyuziv ta'limning mazmuni hamda afzalliklari haqida kengroq tushuntirish ishlari olib borilishi zarur;
- psixolog, logoped, defektolog va sinf rahbarlarining hamkorligi o'quvchilarning muvaffaqiyatli ta'lim olishini ta'minlaydi.

Shundan kelib chiqib, quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- o‘qituvchilar uchun inklyuziv ta’lim bo‘yicha muntazam malaka oshirish kurslarini tashkil etish;
- maktab infratuzilmasini barcha o‘quvchilar uchun qulay va xavfsiz holga keltirish;
- ota-onalar ishtirokida seminar, davra suhbatlari va targ‘ibot tadbirlarini ko‘paytirish;
- maktablarda psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash xizmatini kuchaytirish;
- inklyuziv ta’lim samaradorligini muntazam monitoring va tahlil qilib borish.

Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi har bir o‘quvchining qobiliyati va ehtiyojidan kelib chiqib sifatli ta’lim olishi uchun teng imkoniyat yaratishdir. Maktab, oila va jamiyatning o‘zaro hamkorligi, malakali pedagoglar hamda zamonaviy ta’lim muhiti ushbu maqsadga erishishning muhim omillari hisoblanadi. Inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli joriy etish, avvalo, ta’lim muassasasida inklyuziv madaniyatni shakllantirishni talab etadi. Bunda har bir o‘quvchining qadr-qimmati, huquqlari va individual imkoniyatlari e’tirof etilishi, ta’lim jarayonida kamsitishning har qanday ko‘rinishiga yo‘l qo‘yilmasligi muhimdir. Pedagoglarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish, maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar bilan ishlash metodikalarini puxta egallashi va ta’lim jarayonini moslashtira olishi inklyuziv ta’lim sifatini oshiradi.

Psixologik jihatdan inklyuziv ta’lim o‘quvchilarning emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu sababli maktab psixologi tomonidan psixologik diagnostika, rivojlantiruvchi va korreksion mashg‘ulotlar, psixologik treninglar hamda individual maslahatlar muntazam tashkil etilishi zarur. Bu faoliyat nafaqat alohida ehtiyojga ega o‘quvchilarni, balki sinf jamoasini ham inklyuziv muhitga moslashtirishga yordam beradi. Inklyuziv ta’lim samaradorligini ta’minlashda ota-onalar bilan hamkorlik alohida ahamiyatga ega. Ota-onalarni

farzandining rivojlanish dinamikasi haqida muntazam xabardor qilib borish, ularga psixologik va metodik tavsiyalar berish, oilada qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratishga ko‘maklashish bolaning ta‘lim natijalarini yaxshilaydi. Maktab va oila o‘rtasidagi uzviy hamkorlik o‘quvchining har tomonlama rivojlanishi uchun mustahkam zamin yaratadi. Bundan tashqari, inklyuziv ta‘limni rivojlantirishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, assistiv vositalar va moslashtirilgan didaktik materiallardan foydalanish muhim o‘rin tutadi. Bunday yondashuv ta‘limning qulayligi va samaradorligini oshiradi, o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantiradi hamda ularning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga xizmat qiladi. Inklyuziv ta‘limni tizimli ravishda takomillashtirish esa insonparvar va adolatli ta‘lim tizimini shakllantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta‘limni joriy etishning pedagogik-psixologik asoslari barcha bolalarning teng huquqli va sifatli ta‘lim olishini ta‘minlashga qaratilgan. Pedagoglar, maktab psixologi, maxsus pedagoglar va ota-onalarning samarali hamkorligi, individual yondashuv hamda sog‘lom psixologik muhitni yaratish orqali inklyuziv ta‘limning samaradorligini yanada oshirish mumkin. Bu esa har bir bolaning shaxsiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish va uning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga xizmat qiladi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Ta‘lim to‘g‘risidagi Qonuni. (2020-yilgi tahrir).
2. UNESCO. (2020). Inclusive education: From rhetoric to reality. Paris: UNESCO Publishing.
3. Booth, T., & Ainscow, M. (2011). Index for Inclusion: Developing learning and participation in schools. Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE).
4. Florian, L. (2014). What counts as evidence of inclusive education?. European Journal of Special Needs Education, 29(3), 286-294.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4884-sonli qarori. “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” (2020).
6. Norboyeva, M. (2022). Inkluziv ta’lim muhitini shakllantirishning psixopedagogik asoslari. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar, 3(1), 45-50.
7. Savolxonova, D. (2023). Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta’lim tizimiga integratsiya qilish tajribalari. Pedagogika va psixologiya jurnali, 1(4), 63-70.
8. Ziyonet